

УДК 37(3)

Інна Савченко

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ДОВІРЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ 5–6 РОКІВ ДО ДОРΟΣЛИХ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зниженням життєвого рівня населення України, прискоренням темпу життя. Відбувається деградація значної кількості сімей, фіксується тотальна зайнятість обох батьків на виробництві. Внаслідок чого діти залишаються без нагляду, відчувають дефіцит спілкування з рідними людьми, оскільки не задовольняється базова потреба у безпеці та батьківській любові, що спричиняє формування недовіри до оточуючого світу.

Важливим завданням педагогів, визначеним Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні, є формування у дітей вміння розуміти людей, взаємодіяти з ними, встановлювати й підтримувати оптимальні довірчі взаємини, що забезпечить «нормальне функціонування в соціумі, прийняття норм співжиття в соціальній групі з одночасним збереженням власної гідності дитини» [1, с. 4].

Слід зазначити, що категорія «довіри» розглядається в психології як форма емоційного ставлення людини до предметів і явищ навколишньої дійсності (Л. Божович, О. Кононко, М. Лісіна, В. Мухіна).

З позиції філософської етики (М. Бахтін, Л. Жаров, Б. Рутковський) «довіра» трактується як одна з категорій моралі, що входить до системи базових цінностей людини.

У педагогіці «довіра» ототожнюється з доброзичливими, гуманними взаєминами, які впливають на розвиток і виховання особистості (А. Сидоренков, Л. Скрябіна, Т. Смирнова та ін.). Автори наголошують, що довіра до слів і цінностей дорослих є важливою умовою формування особистості дитини.

З огляду на спрямованість нашого дослідження становить інтерес концептуальний підхід до вивчення довірливого ставлення людей до речей, себе, інших, розроблений А. Купрейченко та Т. Скрипкіною. Їх доробок слугує підґрунтям для подальшого вивчення нами довірливого ставлення дошкільників до дорослих. Довірливе ставлення, на думку науковців, – це «внутрішній стан готовності до прояву довіри хоча б одного з двох взаємодіючих суб'єктів, як внутрішня довірча установка особистості на людей взагалі (що виглядає як довірчість, т.т. риса особистості) і на чітко визначене коло людей» [4, с. 197].

А тому, важливим фактором формування довірливого ставлення до людей є готовність до прояву довіри, що спочатку виникає у суб'єктивному, внутрішньому світові особистості. Пізніше, під впливом життєвого досвіду, довіра може проявлятися й корегуватися через

активність людини, оскільки на момент взаємодії вона ніби «виноситься» у сам акт взаємодії, де існує як емоційне ставлення [4, с. 86].

Подібна готовність формується, якщо об'єкт довірливого ставлення є значущим, безпечним і надійним для суб'єкта взаємодії. Для розуміння суті довіри як базового ставлення до світу, зазначимо, що серед базових потреб, визначених А. Маслоу, важливою є особистісна безпека, яка для різних людей має свою цінність. Тому, коли людина наділяє об'єкти навколишнього світу різною значущістю або цінністю для себе, однією з найважливіших цінностей залишається його власна безпека. Будь-який об'єкт і світ в цілому, за твердженням Тетяни Скрипкіної, викликають довірливе ставлення тільки у тому випадку, якщо вони мають властивості безпеки (надійності), корисності, значущості (цінності) для людини [4, с. 203].

За дослідженнями А. Хараша, довірливі взаємини виникають за умови ставлення до іншого як до себе, як до суверенного суб'єкта активності і як до цінності. Тому є підстави розглядати довірливе ставлення як ціннісне, що базується на позитивному прогнозуванні майбутніх учинків партнера по спілкуванню. Якщо ця умова не дотримується, то взаємини перетворюються на маніпулятивні і передбачають використання іншого для задоволення власної мети. У тому випадку, якщо хоча б одна з названих якостей (значущість, надійність, безпека) відсутня у партнера по взаємодії, це істотно впливає на характеристики довіри [4, с. 209].

Основними формально-динамічними характеристиками довірливого ставлення є міра, вибірковість і стабільність. З цих параметрів, на наш погляд, найважливішою є міра або «кількість» довіри. Під мірою довіри Т. Скрипкіна розуміє міру саморозкриття особистістю різних сфер внутрішнього світу іншим людям. Саме тому довірливе ставлення щоразу має різний зміст, отже, існуючий рівень, міра довіри, співвідношення його основних характеристик (емоційно-ціннісних, поведінкових, когнітивних) також може змінюватися в процесі самої взаємодії [2; 4].

Підхід до довіри як до ставлення, на думку І. Антоненко та А. Купрейченко, передбачає виділення у її структурі когнітивного, емоційно-ціннісного й поведінкового компонентів.

Когнітивний компонент включає уявлення про себе, іншого учасника довірливих взаємин і умови взаємодії, а також очікування, пов'язані з поведінкою партнера.

Емоційно-ціннісний компонент характеризується емоційними оцінками взаємодіючих сторін і самого процесу взаємодії.

Поведінковий компонент визначає готовність до певних дій відносно іншого учасника, себе за умов, що склалися. Наприклад, готовність дотримуватися моральних норм при взаємодії з іншою людиною або готовність поступитися власними інтересами заради підтримки певного рівня довіри. Взаємодія (гармонійна – дисгармонійна) між компонентами

довірливого ставлення визначає і його якість.

Таким чином, однією з умов виникнення певного типу довірливого ставлення є міра гармонійності його власних компонентів (емоційно-ціннісного, когнітивного, поведінкового) [2, с. 56].

Аналіз наукових досліджень засвідчив недостатню розробленість проблеми формування довіри дітей до рідних, знайомих і незнайомих дорослих. Особливо актуальною є проблема визначення рівнів сформованості компонентів довірливого ставлення дітей 5–6 років до дорослих.

Метою статті є здійснення аналізу існуючих поглядів на феномен довіри, виявлення особливостей дослідження компонентів довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до рідних та знайомих дорослих.

Методологічною основою нашого дослідження стала концепція Т. Скрипкіної про довіру як соціально-психологічне явище. Науковець зазначає, що довіра як соціально-психологічний феномен існує у двох взаємопов'язаних вимірах: довірі до світу і довірі до себе.

За твердженням О. Чігінцевої, формування довірливого ставлення дошкільників до світу можливе за умови їхньої довіри до рідних та добре знайомих дорослих, у першу чергу – до членів сім'ї [5].

Для перевірки даного припущення нами було організовано і проведено експериментальне дослідження особливостей довірливого ставлення дітей 5–6 років до членів сім'ї та вихователів дошкільних навчальних закладів. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі дошкільних закладів «Чебурашка» і «Світлячок» м. Глухова Сумської області. Об'єктами дослідження обрано 202 дитини у віці 5–6 років.

З метою визначення рівнів сформованості компонентів довірливого ставлення дітей 5–6 років до членів сім'ї й вихователів ми використали комплексну методику, до складу якої входили метод бесіди, спостереження, проєктивна гра «Пошта» (модифікація тесту Антоні-Бене «Сімейний тест ставлення»).

Спираючись на теоретико-методологічні положення педагогіки й психології нами проаналізовано «довірливе ставлення» як феномен, у структурі якого вирізняють когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти.

Когнітивний компонент включає уявлення дитини про дорослого як учасника довірчих взаємин, знання його моральних якостей, вміння розповісти про своє ставлення, передати його жестом, мімікою, а також усвідомлення очікувань, пов'язаних з поведінкою партнера по взаємодії.

Емоційно-ціннісний компонент характеризується здатністю розпізнавати, емоційно оцінювати властивості дорослого, надавати їм значення та особистісного сенсу.

Діяльнісний компонент включає здатність виявляти довірливе ставлення до дорослих у діях і вчинках, вміння орієнтуватися на моральні

якості батьків і педагогів у власній поведінці, діяти у відповідності з ними, керуватися ними як моральною нормою.

Названі структурні компоненти стали основою для виокремлення *критеріїв* формування довірливого ставлення до дорослих, в основу яких нами було закладено якості особистості дорослих, що найкраще всього характеризують людину, якій варто довіряти, а саме: віра у справедливість дорослого, щирість взаємин з ним, відчуття безпеки з боку дорослого та визнання його авторитету.

Міра прояву рівня описаних критеріїв у кожної дитини різна, що обумовлюється її індивідуальними відмінностями та особливостями взаємодії і спілкування з оточуючими.

Кожен критерій характеризується декількома показниками, які виділені нами в процесі дослідження змісту довірливого ставлення.

Сформованість когнітивного компоненту визначалася шляхом аналізу глибини розуміння і чіткості засвоєння понять: «довіра до іншого», «справедливість», «щирість», «надійність» і «значущість» авторитетного дорослого. До уваги брали повноту і точність відповідей на низку запитань, чіткість формулювань своєї думки, вміння оцінювати безпечність дорослого для себе, впевненість дитини у тому, що вона визначає, вміння пояснювати свою думку, здатність апелювати до власного життєвого досвіду, вміння передбачати наслідки відвертості і виявленого довірливого ставлення. Доцільність відповідей, їх структурованість і обґрунтованість дозволила зробити висновки про **міру** довіри дошкільнят до дорослих.

Сформованість емоційно-ціннісного компоненту довірливого ставлення визначалася шляхом встановлення рівня осмисленості дитиною власних переживань стосовно дорослого, вміння поєднувати у свідомості прояв довірливого ставлення, реакцію дорослого та свої емоційні переживання. Оцінювалося бажання дитини ініціювати і встановлювати довірчий контакт з членами родини та вихователями, наявність чіткого ставлення до вчинків партнерів по взаємодії, виявлення дитиною задоволення внаслідок виникнення взаємної довіри, радість від взаємодії, прояв співчуття і співпереживання відносно дорослих, усвідомлення і визнання значущості довірчих взаємин, орієнтування на батьків (вихователів) як носія моральних норм у власній поведінці. Рівень сформованості емоційно-ціннісного компоненту дозволив діагностувати **вибірковість** довірливого ставлення.

Сформованість діяльнісного компоненту визначалася шляхом аналізу вмінь дитини проявляти довірливе ставлення та адекватно реагувати на поведінку дорослого у ситуації довірливої взаємодії, здійснювати вчинки, орієнтуючись на моральні якості дорослого. До уваги брали адекватність довірливого ставлення, ініціативність і активність дитини у процесі встановлення довірливої взаємодії, вибірковість

виявленої довіри відповідно до життєвої ситуації та особистості дорослого, вміння змінювати свою поведінку відносно виявленої дорослим готовності до спілкування. Сформованість діяльнісного компоненту ілюструє **стабільність** прояву довіри до членів сім'ї та вихователів.

У результаті проведеної експериментальної роботи встановлено три рівні сформованості кожного із структурних компонентів довірливого ставлення старших дошкільників до дорослих: вихідний, достатній, оптимальний.

Характеристика рівнів сформованості компонентів довірливого ставлення подана у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні сформованості компонентів довірливого ставлення до дорослих у дітей 5–6 років

Рівні	Характеристики проявів довірливого ставлення		
	Когнітивний компонент	Емоційно-ціннісний компонент	Діяльнісний компонент
Оптимальний	Сформовані чіткі, усвідомлені уявлення про довіру та якості дорослого, вартого її. Думку можуть обґрунтувати і навести приклади з власного досвіду. Прогнозують наслідки авансування довіри з огляду на власну безпеку. На основі сукупності уявлень і знань довіряють членам сім'ї (вихователям) повністю.	Переживають емоційне задоволення від довірчих взаємин з усіма членами сім'ї та вихователями, до яких ставляться як до себе (до цінності); відчують і розуміють їх емоційний стан; у спілкуванні відверті, не відчують страх за наслідки своєї відвертості. Якості дорослого сприймаються як моральні еталони. Мета довірливого спілкування – встановлення конгруентних довірливих взаємин з дорослим.	Типові прояви поведінки відповідають уявленням про моральні якості дорослих. Вміють встановлювати і підтримувати довірчі взаємини з членами сім'ї та педагогами, виявляють високу активність щодо залучення уваги до себе, використовуючи для цього вербальні і невербальні засоби (словесне звернення, жести і міміку, скорочення дистанції); стабільно демонструють довіру в різних життєвих ситуаціях.
Достатній	Сформовані поверхові уявлення про моральні якості дорослого і довіру до нього, у процесі пояснення припускаються помилки. Керуються правилами довірливого	Переживають емоційне задоволення від довірливих взаємин з окремими дорослими, цінують їх справедливість, щирість, авторитетність (або декілька з цих	Довірливе ставлення виявляють ситуативно. Більше спостерігають, ніж активно діють; вміння встановлювати довірчий контакт, ініціювати і підтримувати бесіду

	спілкування, здатні пов'язувати їх порушення з негативними наслідками для себе Довіряють членам сім'ї (вихователям) частково.	якостей) ; відчувають безпеку через надання їм довірливої інформації. Метою спілкування є стимулювання по відношенню до себе взаємного довірливого ставлення.	відбувається за допомогою інших, при цьому дошкільники керуються егоїстичними мотивами Використовують одноманітні засоби(як правило вербальні).
Вихідний	Мають штучні, нечіткі знання, обґрунтування свого ставлення до дорослого уникають. Наслідки довірчого звернення прогнозувати не вміють або пов'язують з негативним досвідом спілкування. Довіра до дорослих (членів сім'ї та або вихователів) відсутня. Ставляться з довірою до однолітків.	Відчувають емоційне задоволення від спілкування з одним дорослим або однолітками, боязкі, стримані, обережність у довірчих взаєминах; прояви довіри не мотивовані особистими якостями дорослих, взаємини з батьками і педагогами напружені; слабо виражена емоційна чуйність, переважає байдужість. На довірче ставлення батьків не розраховують	Ініціювання довірчих контактів по відношенню до дорослих здійснюється рідко, майже ніколи. Діти не активні, як правило без бажання, повільно виконують розпорядження дорослих. Усією поведінкою демонструє небажання спілкуватись з дорослим, демонструють довіру до однолітків.

Порівняння емпіричних даних, одержаних у ході використання проєктивної методики, організації спостережень та проведення індивідуальних бесід засвідчують, що довірливе ставлення до членів сім'ї та педагогів відрізняється у дітей різної статі і віку за мірою, вибірковістю та стабільністю, про що свідчать рівні сформованості усіх компонентів довірливого ставлення.

Так, кількість дітей, які мають високий рівень сформованості усіх структурних компонентів, становить 13,5 % від загальної кількості досліджуваних.

Найбільш чисельною (51,0 %) є група дітей, у яких сформованість емоційно-ціннісного і діяльнісного компонентів довірливого ставлення відповідає оптимальному рівню, а когнітивного – достатньому.

Кількість дітей, діяльнісний компонент довірливого ставлення яких сформовано на більш високому рівні, порівняно із емоційно-ціннісним й когнітивним, становить 4,5 % загальної кількості старших дошкільників, які взяли участь в експерименті;

Досить чисельною (14,5 %) є група дітей, які мають вихідний рівень сформованості емоційно-ціннісного, когнітивного та діяльнісного компонентів довірливого ставлення.

Враховуючи стійкість, міру та вибірковість проявів довірливого

ставлення, нами виділено п'ять груп дітей та схарактеризовано п'ять типів довірливого ставлення дітей 5–6 років до дорослих.

Отже, на підставі аналізу отриманих даних встановлені вихідний, достатній та оптимальний рівні сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного і діяльнісного структурних компонентів довірливого ставлення. Статистично підтверджено достовірність їх зв'язку. Визначено п'ять типів довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до рідних та знайомих дорослих.

У ході експериментального дослідження за допомогою розробленої методики було виявлено закономірності формування довірливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до дорослих, що дало можливість з'ясувати особливості прояву довірливого ставлення дітей різного віку й статі до рідних та знайомих дорослих (батьків, бабусь і дідусів, вихователів) та передбачити розробку корекційного впливу на дошкільників, віднесених до надмірно довірливого та недовірливого типів ставлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
2. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 564 с.
3. Сидоренков А. В. Психологические особенности доверия дошкольников / А. В. Сидоренков. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 2001. – 134 с.
4. Скрипкина Т. П. Психология доверия / Т. П. Скрипкина. – Ростов н/Д : РГПУ, 1997. – 245 с.
5. Чигинцева Е. Г. Условия формирования готовности к доверительному общению родителей и детей / Е. Г. Чигинцева // Проблемы истории, филологии, культуры. – Магнитогорск, 2006. – С. 45–55.